

DÜNYA SULTANOVA

BDU

dunya.sultanova.1996@mail.ru

**QADIN VƏ CƏMİYYƏT
(XALİDƏ ƏDİB ADIVARIN ROMANLARI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: Xalidə Ədib, roman, qadın hüquqları, feminizm, cəmiyyət

Ключевые слова: Халиде Эдип, роман, женские права, гуманизм, общество

Keywords: Halide Edib, novel, woman rights, feminism, society

XX əsr Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Xalidə Ədib Adıvardır. O, ilklərin qadınıdır. İlk Amerika kollecinin məzununu gənc qız olduğu kimi, ilk qadın katibdir. Cümhuriyyət dövrünün ilk qadın romançısıdır, ilk qadın professordur. Cəbhədə böyük xidmətlər göstərmiş türk qadınıdır. Məşrutə və Cümhuriyyət dövrlərinin ən önəmli ədəbiyyatçılarından olan Xalidə Ədib 1908-ci ildə Hüseyn Cahidin çıxartdığı “Tanin” qəzetində yazıları ilə çıxış etmişdi. Başda “Tanin” olmaqla bir çox qəzet və jurnallarda qadın, təhsil və sosial məsələlər ilə bağlı məqalələr nəşr etdirir. İlk məqalələrindən olan “Beşiyi sallayan əl dünyaya hökm edər” məqaləsi marağa səbəb olduğuna görə Xalidə Ədib tanınması çox vaxt almamışdır. Yazılarının böyük qisminə qadının cəmiyyətdəki rolunu göstərməyə çalışan yazıçı bu yazısında qadının ilk əvvəlki rolunun uşaq böyütmək olduğunu vurğulayır.^(1,23) Türk qadının özünə olan inamını, qüdrətini ortaya çıxarmağa çalışan yazıçı məqalələr, hekayələr, romanlarda və yaratdığı dərnəklərdə bu yolda bir çox addımlar atmışdır. Əsasən Milli Mücadilə dövründə vətəninin müstəqilliyi uğrunda ən az kişilər qədər ürəklərini ortaya qoyan türk qadının fədakarlıqlarını əsas götürərək romanlarında əsas obrazlar kimi qadınlara yer verdi. Bütün romanlarında qadın qəhrəmanlar daha canlı, daha təsir edicidir. Eyni zamanda təhsil illəri, yazıçılığı, Qurtuluş Savaşında çıxış etməsi, müxtəlif ölkələrdə olması, müxtəlif hadisələrə şahid olması, bütün bunların hamısı onun əsərlərinin mənbəyinə çevrilmişdir. “Mor salxımlı ev” (1963) və “Türkün atəşlə imtahanı” (1962) adlı avtobioqrafik əsərlərində yazıçının uşaqlıq illərindən, müharibədə onbaşı rütbəsi almasınadək həyatında olan hər bir xırdaqlara yer verilmişdir. Xalidə Ədibin əsərlərinə nəzər yetirsək görürük ki, əvvəla əsərlərində qadının təhsili mövzusunda çox toxunmuşdur. Yazıçının qadın təhsilinə önəm verməsi məzun olduğu Amerika kollecində aldığı təhsillə bağlıdır. Təhsilli qadının hər sahədə uğurlu olacağını qeyd etmişdir:

“Təhsilini gözəl şəkildə almış bir qadının evi, mühiti, yaratdığı hər şey daha bədii və mükəmməl olduğunu hər vaxt, hər yerdə görürük”.(5,128)

Xalidə Ədibin ikinci romanı olan “Raikin anası” 1908-ci ildə yazılmışdır. Qonşunun qızı ilə evlənmək istəməyən Siret Heybeliada gedir. Nəcibə fransız təhsili almış bir gənc qızıdır, ancaq Siret onun təhsil almaq tərzini bəyənmir. Siret Heybeliadda Raik və onun anası Rəfiqə ilə tanış olur. Rəfiqə həyatını uşağına həsr etmiş anadır. Buna görə də Siretin sevgisinə qarşılıq vermir. Yazıçı Rəfiqənin timsalında türk qadınını ucaldır.

Yazıcının vermək istədiyi “ideal qadın” modeli Siretin dilindən verilir: “Baxın, mən necə qadın istəyirəm. Dil istəyirsə bilsin, hətta iki, üç. Lakin heçbir zaman Beyoğluda fransızca bazarlıq etməsin. Fransız qadınlarını yamsılayacağım deyər, saxta gülüşlər, qərib əl hərəkətləri, baş əymələr, hoppanaraq yürüş etməsin. Hər lüzumsuz şeyə görə fransızca heyrat etməsin. Atasını görəndə “Oh! Mon per”, qorxanda “Oh! Mon diyö!” deməsin. Allaha inansın, arada məscidə getsin... Sonra bütün bu hislərini uşaqlarına ötürəcək qadın olsun. Musiqi bilirsə, ağır, klassik, ciddi şeylər bilsin. Bütün hərəkətləri, duruşu sadə olsun... Ərini “bonjur” deyər qarşılayan, uşağına anadan əvvəl “mama” dedirtən qadınlardan Allah bizim kimi öz halında yaşayan gəncləri qorusun...” (2,85-86)

Yazıçıya məşhurluq gətirən romanlarından biri “Xəndan” dır. Xalidə Ədibin 1910-cu ildə ilk həyat yoldaşı Salih Zəkidən ayrılması, daha əvvəl Avropada bir neçə il yaşamaları və Xəndanın bəzi xüsusiyyətləri ilə yazıçıya oxşaması səbəbi ilə bəzi araşdırmacılar “Xəndan” romanını Xalidə Ədibin həyatından bir parça olaraq görmüşlərsə də, yazıçı bunu qəbul etməmişdir. Müəllif bununla əlaqədar fikirini bildirmişdir. “Heç biri mən deyiləm. Lakin hər qadının xarakterində bütün qadınlarda az çox tapılan xüsusiyyətlər ola bilər. Kişi və ya qadın bütün insanlarda ümumi bənzərliklər vardır.” (3,39)

Roman məktublar şəklində yazılmışdır. Bütün məktublaşmalarının məqsədi əsərin baş qəhrəmanı Xəndanı oxucuya tanıtmadır. Yaxşı təhsil almış, xarici dil bilən, vətənsəvər, müasir dünyagörüşünə malik Xəndan çox gözəl qadın olmasa belə diqqət çəkicidir. Özəl dərslər aldığı Nazim adında bir gəncə bir birilərini sevir. Ancaq Nazim öz idealları dalınca gedərək onları sevgisindən üstün tutur. Buna görə də Xəndan onun evlilik təklifini qəbul etməz. Özündən yaşca böyük, varlı Hüsnü paşayla evlənir. Lakin Xəndan bununla uğursuz evlilik həyatına qədəm qoyur. Onu heç vaxt başa düşməyən həyat yoldaşı üzündən həyatı alt-üst olmuş, xoşbəxt olmadığı evliliyini bir yük kimi çiynlərində daşımaq məcburiyyətində qalmış, sonda sağlamlığını itirərək ölümə sürüklənmişdi. Bununla da yazıçı illər boyu gənc qızların özlərinə həyat yoldaşı seçməkdə çətinlik çəkdiklərini göstərmişdir.

Hüsnü paşanın olmadığı günlərdə bütün zənanını bacısı qədər sevdiyi Nəriman, həyat yoldaşı Rəfiq Camal və uşaqları ilə keçirən Xəndan onların

yaşamına heyran olur. Rəfiq Camal kimi bir ərə sahib olduğu üçün adətə Nərimanı qışqanır: “Xoşbəxt Nəriman! Onun qədər xoşbəxt qadın görəsən heç dünyada varmı? Yoxdur. Çünki Rəfiq Cəmal qədər vəfalı, təmiz və şəfqətli bir həyat yoldaşı kimsənin olmamışdır.” (4,118) İlk romanlarını daha çox eşq üstündə yazan Xalidə Ədib həyatının müəyyən mərhələsində türkçülük ideyalarını əsas təbliğ edən əsərlər də yazmışdır. Ziya Göyalpın təsiri ilə yazdığı “Yeni Turan” romanı yazıçının türkçülük ideyaların yer aldığı utopik əsərdir. Yazıçı əsərdə islamçılıq siyasətini dəstəkləyən Yeni Osmanlı partiyası ilə cəmiyyətdə özünə yer tapan qadını dəstəkləyən Yeni Turan partiyasını qarşılaşdırır. 1912-ci ildən bəri türk qadınları müəllimlik edir, cəbhədə tibb bacısı işləyir, İstanbulda ordu üçün geyim tikirlər. Bununla da yazıçı cəmiyyətdə qadının istehsalata da qatqısı olduğuna toxunur. Romandakı Qaya Xalidə Ədibin ideal, dövrünün isə idealist qadını təmsil edir. Kişilərlə birgə təhsil alan, başı bağlı, ancaq üzü açıq, bağlı bir geyim yerinə uzun bir cübbə geyinən, lazım olarsa konfranslarda, məscidlərdə nitq söyləyən qadındır Qaya. Milli Mücadilə dövründə vuruşan, vətən üçün mücadilə edən qadınlardan qürurla bəhs edilmişdir. Belə qadınlar vətən uğrunda mübarizə aparan igidlərin sevgilisi olmuşdur. Xalidə Ədib də “Atəşdən köynək” və “Vurun əxlaqsız” romanlarında belə milliyətçi qadın qəhrəmanlarını canlandırmışdı. “Atəşdən köynək” Milli Mücadilə ilə bağlı ilk romanıdır. Əsas hadisələr Ayşənin ətrafında cərəyan edir. Ayşənin əri ilə uşağı İzmirdə yunanlar tərəfindən şəhid edilmişdir. O da İstanbulda qohumlarına sığınmışdır. Ayşə əzabkeşliyi, ağrıya, dərddə bələdliyi ilə əslində Türkiyəni təmsil edir. Peyəminin, İhsanın və bu ona sevgisi Vətənə sevgi ilə eyniləşir. Sakarya Savaşında tibb bacısı işləyir və əsərin sonunda İhsanla birlikdə şəhid olurlar. “Vurun əxlaqsız” romanını yazıçı qırx bir yaşında yazmışdır. Romanda yüzbaşı Tosun bəyin əsgər kimi verdiyi mücadilə ilə nişanlısı Aliyənin bir müəllim olaraq təhsil cəbhəsində verdiyi mücadilə bir birini tamamlayır. Əsərin əsas qəhrəmanı olan Aliyə vətəninə sevmə, kənddə cahilliyə qarşı mübarizə aparan idealist, müasir türk müəllimidir. Romanın əvvəlində Aliyənin dilindən verilən sözlər oxucuda əvvəlcədən onun haqqında təəvvürlər yaradır: “Torpağınız torpağım, eviniz evim; bura üçün, bu diyarın uşaqları üçün bir ana, bir işıq olacağam və heç bir şeydən qorxmayacağam; vallahi və billahi!” (3,19) Yazıçı bu sözlərlə müəllimin misyasının, vəzifəsinin nələr olduğunu, ideal müəllimin necə olmalı olduğunu göstərməyə çalışmışdır. Məktəbdə işləyən digər müəllim Xədicə xanım dərstdə siqaret çəkir, saqqız çeynəyir, başını qaldıran şagirdləri azarlayır. Bununla da müəllif müəllimin tək cə təhsil vermədiyini, həm də tərbiyə verdiyini göstərmişdir. Xalidə Ədib mədəniyyət mövzusunda da əsərlər yazmış və yeni mədəniyyəti qadınların timsalında başa salmağa çalışmışdır. Bu əsərlərdən biri də yazıçının 1909-cu ildə yazdığı “Səviyyə

Talib” romanıdır. Əsərin əsas qəhrəmanı, xaricdə təhsil almış Fahirə görə qadın mədəniyyəti təmsil edir. Ona görə arvadı Macidə geyimiylə, təhsiliylə, hərəkətləriylə yeni bir mədəniyyət üçün problemdir. O, Macidəni dəyişməyə çalışır, lakin bu alınmır. Səviyyə isə Fahirin görmək istədiyi qadındır. Yaxşı təhsil almış, sosial, siyasi fikirləri olan, uğursuz evliliyinə görə boşanan Səviyyə daim diqqət mərkəzindədir. Fahirin Səviyyəyə olan sevgisi Qərb mədəniyyətinə olan sevgidir. Yazıçıya görə sağlam ailə üçün qadın həm Şərq, həm də Qərb mədəniyyətinin daşıyıcısı olmalıdır. Qadın və kişi bərabərsizliyi də Xalidə Ədibin düşündürən mövzulardandır. “Səviyyə Talib”, “Yeni Turan”, “Qəlb ağrısı”, “Çarəsaz” kimi romanlarında qadın kişi bərabərsizliyi, qadının azad olmasına toxunulmuşdur. “Qəlb ağrısı”nda Dora istədiyi kişiylə heç bir dini və ya rəsmi mərasim olmadan yaşayır, sevgisi bitəndə isə sərbəst yaşaya bilər. “Çarəsaz” Xalidə Ədibin yetmiş doqquz yaşında yazdığı, süjet baxımından zəif, feminizm baxımından güclü romanıdır. Yazıçı Türkiyə Cümhuriyyətində qadın imam nikahı da olsa, istədiyi zaman nikahı ləğv elətdirmək hüququna malik olmalıdı fikrini ortaya qoymuşdur. Xalidə Ədib idealındakı qadın modelini romanlarında canlandıraraq müasir türk qadının cəmiyyətdəki rolunu ortaya qoymuşdur. Yazıcının nəzərdən keçirdiyim romanlarında qadınlarla bağlı mövzuları qadın kişi bərabərliyi, qadının təhsili, milliyətçi qadın, qadın kişi münasibəti, ideal qadın, qadın və iş həyatı, qadın və geyim, qadın və analıq, qadın və evlilik, qadın və mədəniyyət şəklində təsnif etməy. Buradanda qadının həm bir ana kimi, həm də müxtəlif peşə sahibi kimi daha çox məsuliyyət almasını istəyən yazıcının qadın cəmiyyətdə daha çox məsuliyyətli olmalıdı fikrini çatdırmağa çalışdım.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Çalışlar. İ. Halide Edip biyografisine sığmayan kadın.İstanbul: “Everest Yay”, 2010, 153 s.
- 2.Enginün. İ. Halide Edip Adıvarın eserlerinde doğu və batı meselesi. İstanbul: “Dergah Yay”,2007
- 3.Kanpolat.Y.Halide Edip Adıvarın romanlarında feminizm sorunu.Ankara: “Bayır Yay”,1986, 67 s.
- 4.Handan.İstanbul: “Atlas kitabevi”,1981, 208 s.
- 5.Yılmaz.A.Halide Edipte kadın hakları.Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Türkoloji dergisi,2013, 119-134 s.

Д Султанова

Женщина и общество (на романах Халиде Эдип Адывар)

Резюме

Халиде Эдип Адывар, снисковшая себе известность как писательница романов была выдающийся личностью не только в политической жизни Турции, но и в литературе республиканского периода. Она является автором двадцать один романа. Ее первый роман “Хеюле”. До Халиде Эдип писатели и писательница Фатма Алиа ханум (1862-1936) и Амина Семийе ханум (1868-1944) в своих произведениях коснулись женского вопроса. Своими романами писательница выразила своё мнение о месте женщины в обществе. В данной статье рассматривается положение женщин в норвежском обществе описанный на роман Халиде Эдипа. Героини Х.Эдип рассматриваются в трех направлениях: женщина и просвещение, женщина и политика, женщина и отношения. В романах писательницы больше всего встречаются женщины склонные к европейскому влиянию. Эти турчанки преподносят себя как западные и европейские женщины. Среди героинь Х.Эдип, самой удачной и совершенной является типаж женщины, которая: является реальной, патриоткой, своей нации.

D.Sultanova

Woman and society (on Halide Edib Adıvar' s novels)

Summary

Know novelist Halide Edib Adıvar identity, both Republican Turkish political life is an important name in Turkish Literature. The author wrote twenty one novels. Her first novel “Heyule”. Before Halide Edib, in the period of Tanzimat there were male authors such like Fatma Aliye Hanım (1862-1936) and Emine Semiyye Hanım (1868-1944) whose works are about the position of the women. It would be said that with these novels, writer interprets and make suggestions regarding the place of the Turkish women within the society. This paper investigates the role of women and their right in Halide Edib's novels. It is possible to analyze these women in four groups: women in cast, women in education, women in policy and women in relationships. The most common type of woman in her novels is “occidental women” model. Occidental women who traditional women imitated the Western women. Among it's heroines, the most ideal model for the society is the figure of woman who is educated, realist, positivist.

Rəyçi: Ramiz Əskər

Filologiya elmləri doktoru, professor